

HACIBAYRAM ÇEVRE DÜZENLEMESİ

Mehmet TUNÇER

(Y. Şehir Plancısı)

I. TARİH İÇİNDE HACI BAYRAM-I VELİ CAMİİ VE YAKIN ÇEVRESİ

Ankara, uzun tarihinin şaşırtıcı terkipleriyle doludur. Asırlar içinde uğradığı istilalar, üstüste yangınlar ve yağmalar, şehirde geçmiş zamanların pek az eserini bırakmıştır. Acayip bir karışıklık içinde bu tarih daima insanın gözü önündedir. Türk kültürünün kendinden evvel gelmiş medeniyetlerden kalan şeylerle bu kadar canlı surette rastgele karıştığı, haşır neşir olduğu pek az yer vardır.» (1)

«Bu terkiplerin en mânalısı imparator Augustus'un şerefine toprağa dikilmiş mermer bir kaside olan Roma Mabedinin kalıntılarıyla, yambaşındaki Hacı Bayram-ı Veli Camii'nin beraberce teşkil ettikleri zıtlar mecmuasıdır. Bitmiş veya tam diyebileceğimiz hiçbir eser bu toprağın macerasını bu kadar güzel hulasa edemez.» (2)

Ankara Şehri, dinî mimarlık eserleri bakımından zengin sayılamaz. Selçuk ve Osmanlı devirlerinden büyük anıtlar kalmamıştır. Ankara Câmi ve mescitlerinde ahşap-taş yapı geleneği, çok karakteristik Türk stilinde devam etmiştir. Türk oymacılığı ve süsleme sanatı Ankara Camilerinde güzel örneklerle halâ yaşamaktadır. Hacı Bayram Camii bu camiler arasında mimarisi ve dinî önemiyle ayrı bir yer ve önem tutmaktadır.

İlk yapılışı 1425 yıllarına rastlayan

Hacı Bayram Camii, daha sonraları III. Ahmet zamanında (1703 - 1730) Hacı Bayram'ın torunlarından Mehmet Baba, III. Mustafa zamanında (1757-1774) ve 1940 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 3 defa büyük tamir görmüştür (3).

Hacı Bayram-ı Veli'nin ölümünden 2 yıl önce kendisi tarafından yaptırılan Cami, tam bir dikdörtgen plân teşkil etmekte olup, tamamı kerpiçtendir. Sonradan câmiin kuzey ve batı cephelerine yapılan ilâvelerle bina büyütülmüş ve genişletilmiştir. Güneydeki türbe Hacı Bayram-ı Veli'ye aittir.

Cami uzun süre Ankara'nın ünlü bir mâbedi olarak sevilmiş, özellikle Hacı Bayram-ı Veli'ye ait olması bu sevgide büyük rol oynamıştır. Câmiin çeşitli devirlerde onarım gördüğü bilinmesine rağmen çevresi hakkında edinilebilen bilgiler çok sınırlıdır.

Hacı Bayram Camii çevresinin fiziki ve sosyal durumu ve değişimine ilişkin bilgileri seyahatnameler, gravür ve fotoğraflar, eski haritalar, kazı raporları ve Ankara için yazılmış monografilerden bulunabilmektedir. Ayrıca kadı mahkemelerinin tutanakları olan şer'îye sicilleri kaynak olarak kullanılmaktadır.

- (1) TANPINAR, A.H. 1946. «Beş Şehir», Dergah Yayınları, İstanbul S. 216.
- (2) TANPINAR, A. H. 1946, a.g.e., S. 217.
- (3) «Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler I», Vakıflar Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara, 1933. İlaveli II. Baskı, S. 364.

H. Dernschwan 1550'li yıllarda Ankara'yı gezer ve Bent Deresi üzerinde suyu tutan bir bent olduğunu söyler (4). Bu bendi Roma çağından, 19. yy. sonuna değin izleyebilmekteyiz.

1650'li yıllarda, Hacı Bayram Camii yöresinde 300'den fazla derviş yerleşmiş bulunmaktadır. Çevredeki binalar kerpiç ve kat kat yapılmış konutlardır. Bu bilgiyi veren Evliya Çelebi. Tahtakale Pazarı, Sipahi Pazarı ve Uzun Çarşı'nın en kalabalık pazarlar olduğunu ilâve eder.

Berkley, 1878'de, Ankara kasabasının yuvarlak bir tepenin yüzü boyunca uzandığını, hemen ilerisinde ikinci bir tepe bulunduğunu ve arada bir dere aktığını söyler. Bu dere ile tiyatro arasında büyük bir mermer yapı izlenmektedir. (Augustus Tapınağı)

Bu yapının tüm dış yüzü eski evlerle çevrilidir. 1920'li yıllardan sonra Kale dışındaki mahalleler canlı bir manzara arzeder. İmar etkinlikleri başlamadan önce kale dışı mahalleler ancak, hükümet dairesi, mektep vs. gibi birkaç büyük bina ihtiva eden, evlerinin çoğu kerpiçten yapılmış, aralarından geniş yangın boşlukları ve mezarlıklar bulunan dar sokaklı yörelerdi (5).

Tüm bu anlatılanlar değerlendirildiğinde, Hacı Bayram ve yöresinin sürekli olarak konut işlevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Augustus Tapınağı, çevresinde 1850'li yıllardan günümüze kadar, kazı, araştırma ve çevre düzenlemesi etkinliklerin yoğun olarak sürdürülmesine neden olmuştur.

1861 yılında G. Perrot, tapınağın doğu duvarındaki kitâbeyi okumak için bir araştırma yapmıştır. Kreneker ve Schede isimli iki Alman Arkeolog 1926 - 1928 yıllarında, tapınağın çevresini kazmışlardır. Ankara Belediyesi bu kazılar esnasında ve sonrasında çevresindeki evlerin bir bölümünü kamulaştırır. 1937 yılında da Vali Nevzat Tandoğan, tüm evleri kamulaştırır ve çevreyi temizler (6).

Kazılar 1939 yılında Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü H. Zübeyr Koşay tarafından sürdürülür. Bu kazılarda 4 - 5 m. derinlikte Frig seramiği, daha yukarı

rı katlarda ise Roma ve Bizans seramiği, bulunmuştur.

Bunlar bize bu tepe ve eteklerinin yüzyıllar boyu kesintisiz iskân gördüğünü göstermektedir.

II. ANKARA'NIN BAŞKENT OLUŞUNDAN BU YANA HACI BAYRAM ÇEVRESİNDEKİ ÖNEMLİ BAZI UYGULAMALAR :

II. 1 — CUMHURİYETİN İLK YILLARI/JANSEN PLANI

Cumhuriyetin ilânı ve Ankara'nın Başkent oluşu ile eski Ankara'nın önemli bir odak noktasında bulunan Hacı Bayram-ı da etkileyecek bir karar verilmiştir. Bu karar 24 Mart 1925 gün ve 583 sayılı yasa ile verilen ve Eski Ankara'ya pek dokunulmayacağı, eskisinin üstüne değil yanına yeni bir kent kurulması yoluna gidileceği temel karardır. Böylece eski Ankara kısmen kendi kaderine terk edilmiş, yenileme, işlev değiştirme, kullanım yoğunluğu arttırma ve onarmadan kullanma gibi süreçlerle değişikliğe uğramıştır (7).

Kamu eliyle yapılan yenilemeler ikinci, hatta üçüncü plâna düşmüş, tarihi anıt değeri olan yapıları onarma ve tarihi çevre koruma çabaları çok yetersiz kalmıştır.

Spekülasyonun başboş bırakıldığı ortam içinde «yeni Ankara'nın eskisi üzerine değil, onun yanında bir yere kurulması» temel tutumu, geleneksel dokuyu bir açıdan koruyucu olmuş, ama bir başka açıdan da onun tahrip olmasına olanak hazırlanmıştır (8).

Geleneksel dokuda pazar mekanizmasının yavaş işlemeden kaynaklanan bir süreç belirgin bir «Tarihi çevre bilinci ve sağlıklı koruma - geliştirme politikası» boşluğu içinde günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir.

(4) «Hacı Bayram II. Çevre Koruma İmar Planı Raporu» A.Ş.İ.M., O.D.T.Ü. 1983, S. 8.

(5) DARKOT, B. İslam Ansiklopedisi, Cilt, S. 444.

(6) «Hacı Bayram II. Çevre Koruma İmar Planı Raporu» A.Ş.İ.M. - O.D.T.Ü. 1983 S. 7.

(7) «Ankara Kalesi Koruma Geliştirme Projesi» Tespit Değerlendirme Ön Kararlar, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı O.D.T.Ü. Restorasyon Bölümü, 1980

(8) a.g.ö.

Yeni Ankara'nın eskisi yanında kurulmasıyla kent bütününe tek ana merkezi durumuna giren Ulus ve çevresinde «Eski Kent, Yeni Kent» bağlantıları boyunca ve Eski Kentin yeni kullanışlara komşu bölgelerinde spekülatif baskılar yoğunlaşmış, çeşitli yenilemeler yapılmıştır.

1920 den 1932 de onanan Jansen'in Ankara İmar Plânına kadar geçen sürede Eski Ankara, plânsız ve programsız bir gelişme göstermiştir.

H. Jansen planında «Protokol Sahası» olarak belirlenen alan içerisinde Hacı Bayram Camii'nin de yer aldığı görülmektedir.

Jansen'in geleneksel dokuya karşı gösterdiği duyarlılık, bir Tarihi Çevre Koruma endişesinden değil, daha çok geleneksel dokuda uygulanabilir gerçekçi bir imar yaklaşımı getirebilmek kaygısından ileri gelmiştir.

1932'den 1950'li yıllara gelene kadar yukarıda bahsedilen Hacı Bayram Camii önündeki meydanın açılması dahil (1937) eski Ankara'da pek çok uygulama yapıldı.

Ancak geleneksel dokunun korunmasını savunan «Eski Şehir Talimatnamesi» daha sonra plânlarda karşımıza «Protokol Sahası» olarak çıkar ve bu alan o günden bu yana bir dokunulmazlık kazanarak, koruma - geliştirme çalışmaları şöyle dursun, ancak imarı engelleyici, çürümeye bırakılmış bir doku durumuna girer (9).

Eski şehrin Hacı Bayram Camii çevresi dahil «Protokol Sahasını» kapsayan yerlerde koruma - geliştirme veya düzeltme yönünde bilinçli herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Plân uygulamasının bu bölgelere ulaşmaması, kendi başına ve düzensiz gelişmelere neden olmuştur.

Yenilenmesi gerekli alanlar yenileneemediği için bu kesimler konut dışı kulllanımlara açılmıştır (10).

Bunun yanı sıra Eski Şehrin çevresinde gecekondulaşma hareketleri artarak sürmüş ve bu kesim düşük gelir gruplarına terkedilmiştir.

II. 2 — YÜCEL - UYBADİN PLANI VE BÖLGE KAT NİZAMI PLÂNINDA HACI BAYRAM ÇEVRESİ

1955 yılında açılan uluslararası proje

yarışması sonucunda Nihat Yücel ve Rait Uybadin planı yürürlüğe girmiştir.

Bu plânda Hacı Bayram Çevresi plânlanmıştır, Jansen'in protokol alanına kısmen yollar önerilmiştir.

1961 yılında alınan bir kararla, Yücel - Uybadin plânındaki yoğunluklar artırılmış; yöresel mimariye uygun olmayan gabariler verilmiş, küçük tapulama parselleri şüyülandırılarak taban alanları arttırılmıştır. Ana caddeler boyunca (Hükümet Caddesinde olduğu gibi) büyük oranda bu parsel düzeni uygulanmış, caddelerin hemen ardında doğal eğimin fazla oluşu, plânın özgün doku ile uyumsuzluğu, mülkiyetin parçalanmış oluşu, kişi ve kamunun uygulama için maddî güçten yoksun bulunması gibi nedenlerle uygulanamamıştır.

Hacı Bayram Çevresinde Bölge Kat Nizamı planına göre yeni yollar açılmakta, büyük parseller oluşturulmakta ve kat yüksekliği (6) kat olarak belirlenmektedir.

II. 3 — HACI BAYRAM VELİ CAMİİ VE ÇEVRESİNDE MEVCUT DOKUYA MÜDÂHALE EDEN BAZI UYGULAMALAR

51300 Nolu İmar Plânı ile Hacı Bayram meydanını Anafartalar ve Bentderesi Caddesine bağlayacak 17 m. genişliğinde yol güzergâhının uygulamasına 1968 yılında geçilmiştir (11).

Hacı Bayram Civarının tanzimi ve değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan plân, İmar İdare Hey'etinin 14.3.1968 gün ve 178 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Daha sonra 51300 Nolu plânda tadil yapılması teklifi İmar İdare Hey'etinin 27.4.1965 gün ve 235 sayılı kararı ile uygun bulunmuş ve düzenlenen 62200 Nolu kesin parselasyon plânı İmar İdare Hey'etinin 18.7.1969 gün ve 516 sayılı kararı ile

(9) «Ulus Tarihi Kent Merkezi Çevre Düzenleme Yarışması» Şartnamesi, 1986 Ankara Büyük Şehir Belediyesi İmar Dairesi Başkanlığı S. 33.

(10) KELEŞ, R. «Eski Ankara'da Bir Şehir Tipolojisi» S.B.F. Yayınları 1971, S. 164.

(11) 51300 Nolu plan ve cetvelleri, İmar İskan Bakanlığının 13.6.1963 tarih ve Pl. ve İmar Um. Md. Şehircilik Dairesi Başkanlığı 060132009-4120 sayılı yazısı ile uygun bulunmuştur.

uygun görülmüştür (12).

Hacı Bayram Camii ve Oğüst Mabedi civarının açılarak, tanzimi maksadıyla kamulaştırma işlemleri 7.10.1969 tarihinde başlamıştır.

Camiden Bentderesi'ne inen yolun çok eğimli ve dar bir kurbula işlenmesinden dolayı 22.10.1970 tarihinde Fen İşleri tarafından yeni bir varyant teklif edilmiştir.

Düzenlenen 62760 Nolu kesin parselesyon plânı, İmar İdare Hey'etinin 5.1.1971 gün ve 3 sayılı kararı ile uygun görülmüştür (13). 4.5.1972 tarihli Fen İşleri Müdürlüğü yazısında Otoparkın ve yol güzergahının tamamen açıldığı belirtilmektedir.

Bu arada Caddenin genişletilmesine ilişkin 1/500 ölçekli 63016 Nolu etüd, İmar İdare Hey'etinin 6.6.1972 gün ve 386 sayılı kararı ile uygun görülmüştür.

Aynı yıl Câmi ve çevresinin imar planının yeniden hazırlanması için, İmar ve İskân Bakanlığı talimatı uyarınca, Belediye ile Ankara Nâzım Plân Bürosu arasında görüşmeler yapılmaya başlanmıştır.

Güvercin Sokağın açılmasına ilişkin, 1/500 ölçekli 69600/1-2 Nolu kesin parselesyon plânı, İmar İdare Hey'etinin 4.5.1976 gün ve 487 sayılı kararı ile uygun bulunmuştur.

Bu arada kaçak yapılaşma ihbarları ve yıkım kararları mevcuttur.

III. HACI BAYRAM ÇEVRESİNDE KORUMA PLÂNLAMASI ÇALIŞMALARI 1983 - 1986

2863 sayılı «Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasasına» göre Koruma Amaçlı İmar Plânlarının yapımı Belediyelere verilmiştir. Belediyeler bu konuda gerektiğinde Kültür ve Turizm Bakanlığından maddî ve teknik destek talebinde bulunabilirler. Koruma amaçlı imar plânlarının hazırlanması amacı ile 1983 yılından bu yana, Ankara Şehri İmar Müdürlüğü (daha sonra İmar Dairesi Başkanlığı) bünyesinde çalışmalar yapılmaktadır.

Hacı Bayram Câmi çevresi, Gayrimenkul Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 12.4.1980 gün ve A-2167 sayılı ka-

rarına göre I. derece Kentsel Sit alan olarak belirlenmiştir. Bu alanda koruma amaçlı bir plan hazırlanması amacıyla, O.D.T.Ü. Şehir Planlama Bölümü ve Şehir Koruma Programı Yüksek Lisans öğrencileri ve Ankara Büyük Şehir Belediyesi İmar Müdürlüğü işbirliği yapmışlardır.

Ortaklaşa çabalar sonucunda hazırlanan «Hacı Bayram II. Çevre Koruma İmar Plânı» ve örnek bir yönetmelik olan «Uygulama Koşulları» Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulunun 3.9.1985 gün ve 1378 sayılı kararı ile uygun bulunmuştur.

Ayrıca bu plânın kapsadığı alan içinde uygulamaya girebilecek detayda bir «Örnek ada düzenlemesi» plânlanmıştır.

Adliye ve Etizafer Sokaklarının sınırlandırdığı adada 1/50 ölçekli cephe düzenlemesi ve maliyet analizi yapılmıştır.

Türkiye Anıt-Çevre ve Turizm Değerlerini Koruma Vakfı (T.A.Ç.) ile yapılan görüşmelerde, kale içi yanısıra, bu «örnek ada»da da uygulamaya girilmesi kararlaştırılmış ancak henüz bu yönde bir çalışma gerçekleştirilememiştir.

Hacı Bayram Camii'nin ve Oğüst Mabedi'nin bulunduğu, şu anda otopark ve dolmuş durağı olarak kullanılan meydan ile Hacı Bayram Camii'ni çevreleyen duvar ve yolu içeren kısmın 1/500 ölçekli çevre düzenlemesi 20 Mayıs 1986 tarihinde açılan ve 21 Kasım 1986 tarihinde sonuçlanan yarışma (14) ile elde edilmiştir.

«Ulus Tarihi Kent Merkezi Çevre Düzenleme Yarışması»nın amacı, Ulus Tarihi Kent Merkezi'ni yakın çevresi ile ele alıp, merkezin geleneksel yapı ve üretim birimlerini şehirleşen ve gelişen bir toplum için niteliklerini bozmadan ve geliştirerek gelecek kuşaklara aktarma, geleneksel merkezin korunması, değerlendirilmesi, islah edilmesi ve gerekli yerlerinin

(12) 62200 Nolu kesin parselesyon planı İmar ve İskan Bakanlığı Pl. ve İmar Gn. Md. Şp. D. Bşk. 28.7.1969 gün ve Pl. 060132009-8941 sayılı yazısı ile onaylanmıştır.

(13) 62760 Nolu kesin parselesyon planı İmar ve İskan Bakanlığı Pl. ve İmar Genel Md. 14.5.1971 gün ve 060132009 sayılı yazısı ile onaylanmıştır.

(14) Bkz. Ulus Tarihi Kent Merkezi Çevre Düzenleme Yarışması Şartnamesi 1986

yenilenmesi ve sağıklaştırılmasını sağlamak ekonomik ve gerekli bir çözüml getirek, aynı zamanda geleneksel Osmanlı-Türk Kent Merkezlerinin yeniden düzenlenmesi çalışmalarını desteklemektir.

Yarışma sonucunda elde edilen projenin gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra etaplar halinde uygulanabileceği düşünölmektedir.

IV. SONUÇ VE ÖNERİLER

Hacı Bayram-ı Veli Camii ve çevresinde anılan plânlama çalışmalarının henüz uygulama etabına geçmemiş olması düşöndürücüdür.

Yarışma sonucunda elde edilen projenin uygulama şansı şimdiye kadar yapılmış tüm projelerden daha yüksek görünmektedir. Bunun nedeni projenin tüm Ulus'u bir bütün olarak ele alıp Hacı Bayram Çevresini bu bütün içinde değerlendirek çözümler üretmesidir. Ayrıca 1/500 ölçekli bir tasarımın elde bulunması uygulama şansını arttırmaktadır. Ancak, uygulama için gerekli olan maddi kaynak bulunmalı, koordinasyonu sağlayacak, plânları ve uygulamayı denetleyecek bir teknik birim oluşturulmalıdır.

Halkın uygulamaya katkısını ve ilgisini çekecek katılımsal tasarım ve uygulama süreçleri uygulanmaya çalışılmalıdır.

Altındağ Belediyesi, Büyük Şehir Belediyesi ile Camiin sahibi olan Vakıflar Genel Müdürlüğü işbirliği içinde sorunların üzerine güçlü bir şekilde gidebilmelidir.

Bu işe herşeyden önce tüm diğer bölgelerde olduğu gibi teknik bir ekip ve süre gerektirmektedir.

Konuyu sadece Hacı Bayram Camii olarak değil bütünüyle, Tarihi Kent Merkezi ve Tarihi Kent dokusunun yeniden düzenlenmesi, ıslahı ve korunması şeklinde ele almak gereklidir.

Uygulamada bu bölgenin özellikleri bulunan ancak diğer kent parçalarından çok farklı bir konumu olmayan bir alan olduğu unutulmamalıdır.

Hacı Bayram Çevresi uygulama için pilot bölge seçilmeli, 1987 yılında öncelikle burada çevreye örnek olacak meydan ve yaya yolu düzenlemeleri ile restorasyon uygulamaları yapılmalıdır. Ayrıca yapısını onarmak isteyen kişiler desteklenmeli, Eski Eser Onarımına Katkı Fonu benzeri fonlar oluşturularak işletilmelidir. Hacı Bayram-ı Veli Camii ve Ogüst Mabedi'nin birlikte bulunduğu bölgenin Başkent Ankara'nın dinî, sosyal ve kültürel merkezlerinden biri olduğu göz önünde bulundurularak bu bölge kentin prestij bölgelerinden biri haline getirilmelidir.